

100 JAAR FRANCISCAANS LEVEN

Een persoonlijke lezing door Theo Jansen ofmcap

De huidige redactie van Franciscaans Leven heeft de goedheid gehad mij uit te nodigen voor de openingsrede van dit symposium bij gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het tijdschrift. In feite heb ik meer dan een halve eeuw van de geschiedenis van het jubilerende tijdschrift meegemaakt. Mijn persoonlijk verhaal kan een goede insteek zijn om in grote lijnen te laten zien waar het hoofdaccent in de verschillende periodes heeft gelegen en wat de karakteristieke kenmerken ervan zijn. Ik baseer mijn uiteenzetting op rechtstreekse consultatie van het tijdschrift, waarbij de geschiedenis van Jan Jacobs – Corrie Vervest een welkome orientatie vormde; ook de beide registers (jaargang 1-25; 26-65) waren van groot nut. Het zij mij veroorloofd een wens te uiten: een algemene index over jaargang 66-100 kan de rijke inhoud van 100 jaar Franciscaans Leven beter toegankelijk maken.

Toen hoofdredacteur Optatus van Asseldonk in 1964 naar Italië vertrok om mee te werken aan een nieuwe wetgeving voor de Kapucijnen, raakte ik rechtstreeks betrokken bij de uitgave van Franciscaans Leven. Optatus bleef nl. vanuit Rome aanwijzingen geven voor de samenstelling van het tijdschrift; ik was in Nederland zijn *alter ego*.

Dat kon natuurlijk niet lang duren. In 1965 werd een nieuwe redactie benoemd van vijf kapucijnen, van wie ik er een was. We zijn één keer bij elkaar geweest en hebben toen besloten om de redactie open te stellen voor leden van andere franciscaanse gemeenschappen. Dat was **een historische beslissing**. Franciscaans Leven was tot dan toe immers uitsluitend een kapucijentijdschrift, dat grotendeels op de schouders van één persoon drukte: de oprichter Quirinus van Alphen (1917-1919), drukte zich in het *Ten geleide* van het allereerste nummer uit in de eerste persoon enkelvoud: "Eigenlijk moest ik schrijven..."; na hem was het tijdschrift in handen van Engelbertus Dijkman (1919-1930), Gerlach Schummer (1930-1958) en Optatus van Asseldonk (1958-1965).

Aan deze periode van praktisch één redacteur kwam definitief een einde. Franciscanen als Sigismund Verheij en Bertulf van Leeuwen traden tot de redactie toe, maar ook clarissen als Paula Nielen en Margaretha Kemperman en

franciscanessen als Edwarda Boots, Brigitte Schäpe en Magdalena Berkers; daarnaast traden geïnteresseerde en kundige leken als Jan Groot Wassink tot de redactie toe; en ook leden uit de Reformatie zoals ds. Cornelis Van Andel. Deze trend van verbreding heeft zich voortgezet zodat in de huidige redactie wel twee franciscanen, drie leden van de Orde van Franciscaanse Seculieren en twee franciscaans geïnteresseerden, maar geen enkele kapucijn vertegenwoordigd is.

Een verdere ontwikkelingslijn kan onderkend worden in de ondertitel van het tijdschrift. Vanaf 1920 luidde die: *Maandschrift voor franciscaansche ascese, geschiedenis en kunst*. Met alleen een kleine verandering van het woord ascese in ascetiek, later vroomheid bleef dit zo tot 1965. De verandering sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw drukt zich uit in de opeenvolgende wijzigingen in de ondertitel: *Tijdschrift tot verdieping en vernieuwing van de franciscaanse beweging* (1966-1981, n° 3); hieraan werd in 1981 toegevoegd: *in Nederland en Vlaanderen* (1981, n°4 – 2008); sinds 2009 luidt de ondertitel *Tijdschrift voor franciscaanse spiritualiteit*.

Voor het beoogde lezerspubliek wilde men een blad uitgeven, ‘dat wat boven de gewone Derde Orde-maandbladen uitging, en toch ook niet al te wetenschappelijke allures zou aannemen.’ Met zo’n ‘blad van haute vulgarisation’ kon ook bij de wat meer ontwikkelde - seculiere - Derde Orde-leden ‘den franciscaanschen geest’ bevorderd worden. Om dit doel te bereiken wilde P. Quirinus meer bekendheid geven aan de ‘oerbronnen’ van de franciscaanse beweging, maar ook informatie bieden over hetgeen hij ‘het Franciscaansch werk’ noemde. Dat waren door kapucijnen opgezette sociale initiatieven.

De honderd jaargangen van Franciscaans Leven overziende kunnen we de hoofdaccenten samenvatten in de *drie categorieën* die de eerste vijftig jaar in de ondertitel zijn uitgedrukt: *Spiritualiteit* (“ascese”) – *Geschiedenis* – *Kunst*. Hierbij kunnen we opmerken dat geleidelijkaan de eerste categorie stevig onderbouwd en dominant geworden is tot in onze dagen. Gemakshalve illustreer ik deze drie onderdelen gedurende de twee halve eeuwen van ons jubilerende tijdschrift. Daarbij spreekt vanzelf dat dit een persoonlijke lezing is die noodzakelijkerwijs vele aspecten buiten beschouwing laat. Jan Jacobs en Corrie Vervest hebben een stevig gedocumenteerd artikel geschreven dat de honderd jaar Franciscaans Leven met een eigen insteek beschrijft.

I. De eerste halve eeuw (1917-1965)

Het aspect van spiritualiteit werd in de eerste decennia gekenmerkt door het Rijke Roomsche Leven in een verzuild Nederland met ook een verzuilde franciscaanse familie. Maar Franciscaans Leven wil, aldus de intentieverklaring van de stichter P. Quirinus “den franciscaanschen geest bevorderen, door kennis en liefde bij te brengen aangaande FRANCISCUS, zijn drie stichtingen, de eerste, tweede en derde orde, - zijn volgelingen uit vroeger en later tijd, hun leven en daden voor ogen te stellen, om daardoor tot navolging te worden angevuurd” (FL 1 (1917-1918) 5).

Vanaf het begin wordt aandacht geschonken aan de franciscaanse bronnen. In de eerste jaargang waren dat kortere teksten zoals het *Testament van Franciscus* en *De Brief aan een minister*. Vanaf jaargang twee werd begonnen met een integrale vertaling van het *Speculum Perfectionis* en de *Gouden gezegden van Broeder Egidius*. Later verschenen ook vertalingen van de *Legende van S. Franciscus geschreven door zijn Drie Gezellen*, en het *Eerste en Tweede leven van S. Franciscus door Thomas van Celano*, dat later in boekvorm is uitgegeven.

De horizon van het tijdschrift was niet louter kapucijns. Al in de eerste jaargang schreef P. Quirinus over *De franciscaansche beweging* 1 (1917-1918) 25-29, 81-84, 206-210 waarbij hij op populaire wijze aandacht schonk aan het ontstaan en voortleven van Franciscus' ideaal onder vele categorieën van personen. Interessant is zijn opmerking (in 1918!): “Een vierde Orde van Sint Franciscus bestaat er. Nog jeugdig en frisch en van den dag van gisteren. Nog niet goedgekeurd door het bevoegde gezag, maar ze is er toch en bloeit... Om den persoon van Franciscus scharen zich geleerden en letterkundigen, dichters en kunstenaars, vereerders en bewonderaars, in zoo grooten getale, dat zij waarlijk een Orde vormen” (83).

De aandacht voor spiritualiteit beperkte zich niet tot vroomheid en gebedsvormen. Al in de eerste jaargang treffen we drie artikelen aan over sociale activiteiten. Onder de titel *Franciscaansch werk* schrijft P. Quirinus over 12 ½ jaar “Sint Fidelis-vereeniging” voor “wild-opgroeierende jongens uit de volksbuurten van Breda” (FL 1 (1917-1918) 73-76); Mevr. Rademaker-Klijn over “het St. Elizabeth patronaat voor achterlijke, lichamelijk en moreel verwaarloosde Katholieke meisjes boven 10 jaar uit alle parochiën van Amsterdam, die nog niet hare eerste H. Communie hebben gedaan of al spoedig daarna hunne plichten hebben nagelaten” (FL 1 (1917-1918) 102-105); en P. Adrianus over “Huisverzorging bij zieken in

Helmond" (FL 1 (1917-1918) 156-158). Dit alles als konkretisering van sociale werkzaamheden van de Derde-Orde-afdelingen ter plaatse.

De Derde Orde als lekenbeweging kreeg vanzelfsprekend aandacht met artikelen over de patrones *De heilige Elizabeth van Hongarijë* (FL 1 (1917-1918), nr. 1, 18-24), en over *De Derde Orde van den H. Franciscus* beschreven door de Redactie, lees P. Quirinus (1 (1917-1918) 49-53, 106-110, 169-172). Later, onder het hoofdredacteurschap van P. Gerlach kwam ook de reguliere franciscaanse Derde Orde in de aandacht met artikelen over stichteressen Mère Marie Joseph (FL 15 (1932) 81-86) en Theresia Saelmaekers (17 (1934) 345-358) en de geschiedenissen van de Penitenten-Recollectinen van Roosendaal (1932), van Roosendaal-Charitas (1934), van het Catharinagesticht in Bergen op Zoom (1938), van Oudenbosch (1938) en van Dongen (1940).

Aan Clara werd slechts incidenteel aandacht besteed: Quirinus schreef enkele artikelen in de tweede jaargang. Maar de aandacht voor de heilige Clara bleef aanvankelijk beperkt tot de beslotenheid van de clarissenkloosters. De Tweede Orde kreeg aanvankelijk niet veel aandacht in het tijdschrift. Het eerste artikel dat Franciscaans Leven wijdde aan *De Orde der H. Clara* verscheen in 1932 (jg. 15, 20-25) van de hand van Pancratius van Strijp, dezelfde die zeven jaar later een artikelenreeks publiceerde over het *Ontstaan en eerste ontwikkeling van de Orde der Clarissen* in FL 22 (1939).

Hoewel Franciscaans Leven een kapucijnentijdschrift was, werd er ook ruimte gegeven aan andere franciscaanse auteurs. Tot de regelmatige medewerkers (tot 1965) behoren ook de franciscanen Dalmatius van Heel, David de Kok en de vlamingen Mathias Verjans en Lucianus Ceysens met bijdragen over de geschiedenis van de minderbroeders in Nederland.

Niet alleen waarheid en goedheid, maar ook schoonheid kreeg van meetafaan aandacht in het tijdschrift: mag dit een franciscaanse trek genoemd worden?

In lyrische bewoordingen leidt Paschasius van der Meeren een artikel van zijn hand in over *Een Bossche dichter. P. Albertus van Gendt, Minderbr.-Kapucijn* (FL 1 (1917-1918) 173-177): "Wanneer wij St. Franciscus door dichterlijke vervoering buiten de wereld der werkelijkheid geleid, twee houtjes zien nemen, en daarop zien spelen als op een viool; wanneer wij hem op 't einde zijns levens nog hooren smeken om muziek; wanneer wij uit zijn gezegenden mond vernemen, hoe hij zijn

geliefde Broeders vermaant, dat zij als troubadours trekken zullen door de wereld, in gedicht en gezang luide Gods lof zingend voor wie luisteren wil, dan dienen hoog geprezen, als ware zonen van den Seraphijn, de Franciscaansch-blij Minderbroeders, die zich dichter voelend, den dichterlijken drang niet bedwingen, integendeel door heiligen naijver geleid een wedstrijd aandurven met den grauwen nachtegaal, die zoo bekoorlijk zingt – die hun dichterlijke zangen niet doen uitsterven tusschen de hooge kloostermuren, maar ze in hun volle sterkte dóorklinken laten in de lawaïerige wereld zelfs, hopend, dat er zijn zullen, die luisteren willen naar Gods lof”. Theophilus van den Heuvel schrijft als inleiding op een artikel over de dichter en Minderbroeder Hilarion Thans: “Het volk houdt van poezie; waarom zou het franciscaansche volk niet houden van franciscaansche poezie? De poezie vermooit en veredelt het leven van een volk; waarom zou Franciscaansche poezie het Franciscaansche leven niet verhoogen en veraangenamen?” (FL 1 (1917-1918) 193-199). Daarmee wordt een trend gezet die met golfbewegingen de jaargangen van het tijdschrift vult; daarbij verdient Maximilianus van Dun speciale vermelding met zijn 116 artikelen die grotendeels aan franciscaanse dichters, poezie en literatuur zijn gewijd. Het eredoctoraat dat de Nijmeegse Universiteit hem in 1958 verleende is ongetwijfeld mede gegrond in de artikelen die hij in ons tijdschrift heeft gepubliceerd.

II. De tweede halve eeuw (1966-2017)

Aan de historische context waarin Franciscaans Leven is ontstaan en zijn eerste bloei beleefde, is geleidelijk een einde gekomen sinds de tweede helft van de vorige eeuw. Er heeft zich toen een perspectiefverbreding voorgedaan waarbij het televisieoptreden van Bisschop Bekkers, het Pastoraal Concilie van Noordwijkerhout, de Nieuwe Katechismus, de studentenmanifestaties van 1968 eye-openers, en soms breekijzers zijn gebleken. De Kerk ging samen op weg en interesseerde zich steeds meer voor maatschappelijke vraagstukken en ontwikkelingen.

In ons tijdschrift verschenen de vruchten deze nieuwe trend die tot op de dag van vandaag het redactiebeleid bepaalt.

De internationaal oplevende franciscaanse studies kregen hun weerslag in bijdragen van afzonderlijke auteurs met artikelen als *Franciscus in oecumenisch licht* (FL 44 (1961) 181; *Franciscus en de doorbraak van het evangelie in het Konstantijnse kerkbeeld* (FL 46 (1963) 187); *Het Testament van Franciscus: nadere beschouwing over de tekst* (FL 57 (1974) 248-261); *De geest die levend maakt en de letter die*

doodt, in franciscaans licht (FL 42 (1959) 129-145; André Jansen, *Franciscus ontdekt het evangelie* in FL 66 (1983) 2-13. Maar ook een leesgroep geschriften van Franciscus heeft originele bijdragen gepubliceerd over aspecten die oplichten in de schriftelijke nalatenschap van de ordesstichter. Als eerste te behandelen brontekst kozen de redacteurs Bertulf van Leeuwen en Sigismund Verheij voor de 'Vermaningen'. De aanduiding 'vermaning' vonden zij niet echt geschikt. Het ging eerder om 'woorden van herinnering aan de grondslag van ons leven'. Daarom spraken zij liever van 'Woorden van heil van Franciscus'. Vanuit die visie zijn tot in de loop van 1984 alle 'Vermaningen' op een toegankelijke wijze geïntroduceerd en van commentaar voorzien.

Wat mij persoonlijk als wens bleef waren artikelen die het tweede woord in de titel van ons tijdschrift concretiseren: eigentijdse ervaringen van leven. De rubriek "Handreikingen voor bezinning" (door Hans Sevenhoven en Ine Nije Bijvank) kunnen als een aanzet in die richting worden gezien.

Wat de franciscaanse geschiedenis betreft, die kreeg rond het Tweede Vaticaans Concilie goed onderbouwde aandacht. De tijd vóór Franciscus beschrijft Frans Vocking, in het artikel *Een voorloper van Franciscus Robert van Arbrissel* in FL 42 (1959) 46-55. De tijd van Franciscus zelf krijgt ruime aandacht in de artikelenreeks: *Franciscus en het IVe Lateraans Concilie* in FL 45 (1962) en 46 (1963). Optatus van Asseldonk presenteert *Franciscus gezien tegen de achtergrond van zijn tijd* in FL 39 (1956). Oktavian Schmucki von Rieden plaatst *De Kerstviering in Greccio in het licht van haar tijd* (FL 40 (1957) 163-177; 41 (1958) 21-27). Zo vinden wetenschappelijk verantwoorde internationale franciscaanse studies hun weg naar een nederlandstalig publiek.

Dit is ook het geval waar het de inspiratie en geschiedenis van de Eerste Orde betreft, bijv. in de opeenvolgende artikelen van Optatus van Asseldonk, *De Orde der Minderbroeders: franciscaanse broederschapsidee* in FL 43 (1960). Maar ook de omgekeerde beweging vindt plaats. De speciale aandacht die de kapucijnen krijgen in Optatus' artikelen *Het franciskaans milieu waaruit de eerste Kapucijnen zijn voortgekomen* in FL 26 (1943) en *De Orde der Minderbroeders-Capucijnen* in FL 45 (1962), 46 (1963), 47 (1964) werden zo origineel geacht dat ze in het frans vertaald werden en verschenen in *Collectanea Franciscana* 35 (1965) 5-108. Ook artikelen van Gerard Pieter Freeman vinden hun weg naar vooral het duitstalig gebied.

Niet alleen wetenschappelijk verantwoorde beschouwingen over franciscaanse spiritualiteit treffen we aan in het tijdschrift, maar ook aandacht voor vertaling naar eigentijdse situaties. Zo beschrijft Amandus Kersten, *Een bezoek aan nieuwe religieuze stichtingen en experimenten in Frankrijk*, FL 47 (1964) en 48 (1965). Thema's als het recht der armen, theologie van de arbeid, kerk der armen, ecologie scoren hoog en getuigen van gevoeligheid voor het waaien van de Geest in de laatste decennia van de 20^e en de eerste jaren van de 21^e eeuw. Als illustratie neem ik jaargang 90 (2007), de vierde met Peter Vermaat als hoofdredacteur. In het Ten geleide bevestigt hij dat de tijden veranderen, maar de opzet van het tijdschrift niet. "Op een populair wetenschappelijke wijze willen wij immers tot verdieping en vernieuwing van de franciscaanse beweging, het franciscaans gedachtengoed uitdragen in Nederland en Vlaanderen" (p. 1). De hele jaargang gaat over het *Gedenkschrift van Franciscus' daden en deugden*, d.w.z. de tweede levensbeschrijving van Franciscus door Thomas van Celano. Hiermee staat de redactie in de lijn van de oprichter die immers de oerbronnen van het franciscaanse leven toegankelijk wilde maken voor een breder publiek. Aangezien Celano een deugdenspiegel aan minderbroeders wilde voorhouden, is elk nummer aan een deugd gewijd: nederigheid, armoede, ware geestelijke vreugde, de houding tegenover vrouwen en lichamelijkeheid. Naast degelijke uiteenzettingen over het totstandkomen van dit werk (4-11) en de drie dimensies van Franciscus'armoede (93-98), worden de thema's van Celano gerelateerd aan oude en moderne culturen (17-22, 123-126, 238-243); maar ook komen er praktische vragen aan bod zoals: is het mogelijk kinderen op te voeden tot een deugdzaam leven, tot nederigheid? (23-27). Jaargang 90 staat eveneens open voor andere onderwerpen. Er is een nummer gewijd aan *Verbondenheid met Gods schepping* over franciscaanse milieuspiritualiteit met openheid voor andere godsdiensten in ons omgaan met de natuur en praktische *Werkvormen rond het Zonnelied*. Een ander nummer heeft als thema *Elisabeth van Thuringen. Haar leven en idealen*; het verschijnt naar aanleiding van de 800^e geboortedag van de patrones der Derde Orde, die al in het eerste nummer van Franciscaans Leven aandacht kreeg.

Steeds nieuwe mensen hebben ongemerkt een constante lijn in het tijdschrift gevolgd, een ontdekking die ik bij de voorbereiding van dit referaat heb gedaan en die aanleiding kan zijn voor verdere studie.

Wat de aandacht voor Clara en haar Orde betreft: na het vaticaanse concilie verscheen er een themanummer over Clara en de clarissen vroeger en nu (FL 50 (1967) 51-96; vgl. 59 (1976) 146-155). Bij het achtste eeuwfeest van Clara's geboorte in 1994 schrijft de redactie: "Het is nog te vroeg om na te gaan wat de bijzondere belangstelling voor deze vrouw die veelal in Franciscus' schaduw bleef, de franciscaanse beweging heeft opgeleverd. Op dit moment verschijnen er nog veel

publicaties rond Clara en haar zusters in diverse moderne talen. Op allerlei plaatsen zijn groepen nog doende om zich in de vorm van leesgroepen, studiedagen en bezinningsbijeenkomsten in Clara, haar geschriften en spiritualiteit te verdiepen. En het is nog veel te vroeg om te bezien of en hoe deze golf van publicaties en bezinning doorkomt in de bredere bedding van de aandacht voor vrouwengeschiedenis en feministische spiritualiteit, die in onze dagen velen boeit en bezig houdt” (FL 77 (1994) 145). Het achtste eeuwfeest van het ontstaan van de clarissen was aanleiding voor de redactie om in 2011 en 2012 acht nummers aan Clara en haar erfgoed te wijden.

Tot op de dag van vandaag heeft ook de kunst een plaats in het tijdschrift. Jacobs-Vervest schrijven hierover: “Peter Vermaat, die elke aflevering van *FL* consequent opent met een door hem ondertekend ‘Ten geleide’, levert ook - deels eigen - gedichten aan, waarmee hij de dromer, dichter en mysticus Franciscus soms op een directere manier weet te benaderen dan in de meer studieuze artikelen gebeurt. Tekenend in dit opzicht is ook een special uit 2008, getiteld ‘Il Poverello verbeeld. Over Franciscus in de literatuur, de muziek en de beeldende kunst’. Vermaat neemt hierin zelf de literatuur voor zijn rekening, Willem Marie Speelman de muziek en André Jansen de beeldhouwkunst” (FL 101 (2018) 21-22). Betekenisvol kreeg het jubileumnummer van Franciscaans Leven de veelzeggende titel: Wat speelt er?

Wat het onderdeel Architectuur betreft is de artikelenreeks van Gerlach Schummer klassiek: *De architectuur der Kapucijnen* in FL 38 (1955).

Maar ook op het terrein van de beeldende kunst treffen we P. Gerlach aan met *De Iconographie van S. Franciscus bij de Nederlandsche Primitieven* in FL 17 (1934) 17, 56. In dit verband mag ook de langjarige directeur van het Franciscaans Museum in Rome, Servus Gieben vermeld worden met enkele interessante notities over *De geschiedenis van het Tau-teken in franciscaans milieu* in FL 65 (1982) 109-112. Clara Bruins houdt met haar deskundige en aantrekkelijke artikelen over de franciscaanse iconografie de aandacht levend in een tijd waarin naast het woord ook beelden een massieve rol spelen.

Over beelden gesproken: al in het eerste nummer verschenen enkele foto's; verder ook teksten: “Bij de platen”. Een [relatief!] *novum* waren de illustraties die vanaf 1981 de bladzijden verluchtten. In het begin waren het bestaande tekeningen en foto's van teksten en kunstwerken, later ook tekeningen van de kapucijn Jan Philippus; Hij ontwierp in 1966 de omslag, waar de Tau verschijnt die sindsdien in verschillende vormen de voorkant, later de achterkant van ieder nummer siert. Al vele jaren is in Brigitte Kleijn-Altenburger een kunstzinnige en artistiek begaafde vrouw gevonden die op originele wijze tekstpassages van artikelen, maar ook de omslag van het tijdschrift aantrekkelijk maakt.

Slotbeschouwing: Over de franciscaans horizon

Sinds de zestiger jaren van de vorige eeuw heeft Franciscaans Leven zijn grenzen verlegd en zich naar mijn mening geprofileerd tot een tijdschrift dat het nederlands taalgebied met recht vertegenwoordigt in het panorama van de franciscaanse studies. Het is breed franciscaans geworden, gericht op geïnteresseerden in de boodschap van Franciscus en Clara. In de huidige pluriforme post-christelijke samenleving constateren we een nieuwe openheid voor spiritualiteit waarop ook het tijdschrift kan inspelen.

Wanneer ik mij - als een feestgave - enkele suggesties mag permitteren aan de huidige redactie dan is de eerste: *doorgaan*, want Franciscaans Leven mag gezien worden binnen het panorama van soortgelijke publicaties.

De *band met de Franciscaanse Beweging* garandeert dat initiatieven van leven en activiteiten hun weerslag vinden in artikelen, die op hun beurt tot nieuw eigentijds leven kunnen stimuleren.

Tot slot lijkt het mij van levensbelang dat alle betrokkenen *openstaan voor het waaien van de Geest ook buiten ons eigen huis*. Franciscaanse spiritualiteit, geschiedenis en kunst komen nog beter tot hun recht wanneer ook andere Geestesgaven of charisma's hun licht kunnen laten schijnen op de vreugden en problemen van de mensheid van de 21^e eeuw. Een verbreding van horizon zal ook nieuw licht werpen op het franciscaanse erfgoed, hetgeen een welkome en intrigerende uitdaging kan zijn met het oog op de komende viering van het achtste eeuwfeest van Franciscus' sterven (2026) en – waarom niet ook dit vermelden – van het vijfde eeuwfeest van het begin van de hervorming van de Kapucijnen (2028). Zij immers hebben aan de oorsprong gestaan van het tijdschrift Franciscaans Leven en de eerste vijftig jaar de uitgave ervan mogelijk gemaakt.

Franciscaans Leven: Pax et Bonum. Ad multos annos!

THEO JANSEN OFM^{Cap}.